

3. Регіональна угода між Донецькою облдержадміністрацією, профспілковими об'єднаннями Донецької області та Донецькою обласною організацією роботодавців на 2009-2010 роки [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.fpsu.org.ua> .

4. Промисловість за січень-листопад 2009 року: статистичний бюлетень. – Донецьк: Головне управління статистики у Донецькій області, 2009. – 34 с.

5. Промисловість Донецької області у 2008 році: статистичний збірник. – Донецьк: Головне управління статистики у Донецькій області, 2009. – 93 с.

6. Праця Донецької області 2008: статистичний щорічник. – Донецьк: Головне управління статистики у Донецькій області, 2009. – 322 с.

Надійшла 14.03.2010

УДК 314.1

Л. В. ГАНІЧ

Донецький національний університет

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ДЕМОГРАФІЧНОЇ СИТУАЦІЇ В УКРАЇНІ В КРИЗОВИЙ ПЕРІОД

Розглянуто основні фактори, що впливають на демографічні тенденції, а також визначено особливості демографічної кризи в Україні.

Basic factors influencing on demographic tendencies are considered and the features of demographic crisis in Ukraine are defined in the article.

Ключові слова: демографічна криза, народжуваність, смертність, захворюваність, міграція.

Людський ресурс в умовах процесів, що активно розвиваються, старіння та депопуляції населення стає найдефіцитнішим ресурсом. На початку ХХІ ст., коли людський потенціал лише почав усвідомлюватися як головне надбання будь-якої цивілізованої держави, людство вже зіткнулося із значними поломками в механізмі відтворювального процесу. Найбільшими демографічними проблемами на сьогодні є скорочення народжуваності, старіння населення і слабо керовані міграційні процеси, що порушують в багатьох країнах сприятливий демографічний баланс.

Проблеми розвитку трудового потенціалу є об'єктом наукових досліджень відомих українських учених: Антонюк В., Бандура С., Гнібіденко І., Грішнєвої О., Долішного М., Злупка С., Колота А., Лук'яненко Н., Оникієнка В., Шаульської Л. та ін. Разом з тим останнім часом набуває актуальності вивчення особливостей формування та реалізації трудового потенціалу в умовах економічної кризи.

Метою статті є визначення основних напрямів удосконалення демографічної ситуації в Україні на основі виявлення та аналізу факторів, які впливають на демографічні показники.

Прийнято вважати, що демографічна ситуація в Україні розвивається в руслі загальносвітових тенденцій. Однак у нас ці проблеми, безумовно, носять відбиток національних особливостей, властивих нашій країні і нашому народу. Причинами погіршення демографічної ситуації в Україні експерти вважають: падіння рівня і якості життя; зміну цінностей – для багатьох жінок найбільш важливішою стала робота, ніж сім'я і діти; зміну традиційного життєвого устрою; домінування міського способу життя над сільським.

Одним з основних чинників посилення несприятливих демографічних тенденцій в Україні є та обставина, що відтворення населення економічно не забезпечується. В період економічної кризи значно скоротилася матеріальна база реалізації потреби в дітях. Рівень заробітної плати у переважній більшості населення був і нині залишається недостатнім не тільки для утримання і виховання здорових дітей, але й для відтворення в належній якості робочої сили батьків. При наявній в Україні матеріальній базі представляється неможливим належне задоволення життєво важливих потреб працюючих та їх родинних утриманців. Це привело до того, що більшість шлюбних пар вимушена в значно більшій мірі, ніж раніше, обмежувати розмір сім'ї. Механізм зниження народжуваності в кризовий період полягає у тому, що задоволення потреби в дітях, в материнстві і батьківстві конкурує з низкою інших потреб, тим більше елементарних, ніж нижчий рівень життя. Не задовольняючи повною мірою свою потребу в дітях, сім'ї прагнуть зберегти досягнутий рівень життя, наслідком чого і стало суттєве падіння рівня народжуваності в Україні в 1990-2001 рр.

Необхідно зазначити, що Україна нині має один з найнижчих серед європейських країн рівень сумарного показника народжуваності. У містах України цей показник в 1999-2001 рр. скочувався до безпрецедентно низького рівня (менше 1 дитини), який не спостерігається в жодній європейській країні, і нижче за той соціальний мінімум народжуваності, яким звичайно вважається народження хоча б однієї дитини (рис. 1).

Починаючи з 2002 р. до теперішнього часу даний показник має позитивну тенденцію, проте через високий рівень смертності в Україні з 1991 р. в країні має місце депопуляція населення (табл. 1).

Рис. 1. Сумарний показник народжуваності в Україні та в інших європейських країнах [1]

Таблиця 1

Кількість народжених і померлих за 2000-2008 рр. [2]

Рік	Кількість народжених, тис. осіб	Частка дітей народжених жінками, які не перебували у зареєстрованому шлюбі, %	Кількість померлих, тис. осіб	Природний приріст населення, тис. осіб
2000	385,1	17,3	758,1	-373,0
2001	376,4	18,0	745,9	-369,5
2002	390,7	19,0	754,9	-364,2
2003	408,6	19,9	765,4	-356,8
2004	427,3	20,4	761,3	-334,0
2005	426,1	21,4	782,0	-355,9
2006	460,4	21,1	758,1	-297,7
2007	472,7	21,4	762,9	-290,2
2008	510,6	20,9	754,5	-243,9

У 2006 і 2008 рр. спостерігалось найпомітніше за останні роки збільшення кількості народжених. У 2008 р. в Україні народилося 510, 6 тис. дітей, що на 37, 9 тис. більше, ніж в 2007 р. А сумарний показник народжуваності з 1,21 в 2005 р. збільшився до 1,45.

Проте не слід відносити це виключно на рахунок введення в Україні з 1 квітня 2005 значної за розміром допомоги жінкам у зв'язку з народженням дитини (в теперішній час матеріальна допомога на першу дитину складає 12240 грн., на другу – 25000 грн., на третю і наступну – 50000 грн.) і тим більше розраховувати на довготривалу стійку результативність цього заходу, оскільки демографічна ситуація в цілому і рівень народжуваності зокрема, – кінцевий результат економічної діяльності, функціонування і розвитку всіх сторін життєдіяльності суспільства. Це свідчить про те, що якнайкраща демографічна політика – ефективна соціально-економічна політика. Низький рівень заробітної плати як основного джерела матеріального забезпечення відтворення функціонуючої та нової робочої сили не можна компенсувати навіть дуже відчутною за розміром допомогою у зв'язку з народженням дітей. До того ж динаміка народжуваності обумовлюється не тільки економічним чинником. Як відомо, французькі демографи дійшли висновку, що якщо взагалі звільнити сім'ю від витрат на утримання і виховання дітей, сумарний показник народжуваності підвищиться лише на 0,5 дитини.

У 2008 р. в середньому для України загальний коефіцієнт природного руху населення дорівнював - 5,3. Найсприятливіша ситуація спостерігається на заході України, там чисельність населення скорочується незначно, а в окремих регіонах навіть зростає. У 2008 році цей коефіцієнт виглядав по західноукраїнських областях таким чином: Волинська (-0,3), Закарпатська (+1,7), Івано-Франківська (-1,0), Львівська (-2,4), Рівненська (+0,7), Тернопільська (-3,5), Чернівецька (-1,2). Сюди ж можна віднести і Київ (+0,7). Багато в чому це пов'язано з традиційно вищою релігійністю населення західної України. Дещо гірше, ніж на заході, але краще, ніж в середньому по Україні, ситуація з природним рухом населення в південних регіонах: Автономна республіка Крим (-3,7), Севастополь (-4,7), Миколаївська (-5,5), Одеська (-3,8), Херсонська (-5,0) області. Гірше за середнє значення по Україні виглядають декілька центральних і східних областей: Вінницька (-6,3), Дніпропетровська (-6,6), Житомирська (-7,0), Запорізька (-6,1), Київська (-6,2), Харківська (-6,4), Хмельницька (-6,0). І цілком катастрофічні показники в Донбаському регіоні та традиційно сільській центральній Україні – Донецька (-8,3), Кіровоградська (-8,4), Луганська (-8,5), Полтавська (-8,7), Сумська (-9,6), Черкаська (-8,4), Чернігівська (-12,2) області.

Аналогічна ситуація в розрізі по регіонах і з народжуваністю та смертністю. У 2008 р. в Україні народжувалося в середньому 11 осіб на 1000 населення. У лідерах за показниками народжуваності декілька західних областей: Волинська (14,8), Закарпатська (14,7), Рівненська (14,8). В аутсайдерах опинилися всі східні і деякі центральні області, де народжуваність помітно нижча середньої по країні: Донецька (9,8), Луганська (9,5), Полтавська (9,7), Сумська (9,1), Харківська (9,8), Черкаська (9,5), Чернігівська (8,9) області.

У 2008 р. в Україні зареєстровано в середньому 16,3 померлих на 1000 населення. Найнижча смертність має місце в західних областях: Закарпатська (13,0), Івано-Франківська (13,3), Львівська (13,7),

Рівненська (14,0), Чернівецька (13,4). Найнижчий показник смертності по країні – в Києві (10,9). Найвища смертність в центрі і на сході України: Донецька (18,1), Житомирська (18,3), Кіровоградська (18,6), Луганська (18,0), Полтавська (18,4), Сумська (18,7), Чернігівська (21,1) області.

Показники смертності та народжуваності за 2009 р. в територіальному розрізі представлені наступними даними (табл. 2):

Таблиця 2

Данні про кількість народжених і померлих за січень-жовтень 2009 р. [3]

	Народжені, осіб	Померлі, осіб	Природний приріст, осіб	Кількість померлих у віці до 1 року, осіб
Україна	432361	586854	-154493	4014
Автономна Республіка Крим	19782	23674	-3892	176
Вінницька	15216	22289	-7073	133
Волинська	12850	12105	745	98
Дніпропетровська	31516	45794	-14278	270
Донецька	36724	62504	-25780	439
Житомирська	12819	18197	-5378	112
Закарпатська	15357	12929	2428	206
Запорізька	15604	23560	-7956	150
Івано-Франківська	14699	14594	105	134
Київська	17402	23942	-6540	122
Кіровоградська	9198	14846	-5648	99
Луганська	18374	32681	-14307	219
Львівська	25430	27080	-1650	201
Миколаївська	10999	15558	-4559	84
Одеська	24549	29542	-4993	237
Полтавська	12325	22275	-9950	94
Рівненська	14636	12708	1928	128
Сумська	8969	17602	-8633	76
Тернопільська	10474	13029	-2555	81
Харківська	23034	35541	-12507	198
Херсонська	10331	13920	-3589	108
Хмельницька	12392	18088	-5696	147
Черкаська	10620	18261	-7641	108
Чернівецька	9288	9656	-368	78
Чернігівська	8872	18376	-9504	84
м. Київ	27338	23546	3792	204
Севастополь (міськрада)	3563	4557	-994	28

У 2009 р. за показником природного приросту населення лідерами є м. Київ, Закарпатська та Рівненська області, аутсайдерами – великі промислові області: Донецька, Луганська, Дніпропетровська.

Таким чином, можна говорити про те, що західноукраїнський регіон близький до того, щоб досягти простого відтворення населення і підтримувати чисельність населення на більш-менш стабільному рівні. Тут найздоровіша порівняно з рештою регіонів демографічна ситуація. Південні регіони України демонструють незначне скорочення населення багато в чому за рахунок внутрішньої та зовнішньої міграції – тут осідає найбільша частка тих мігрантів, хто приїхав в країну на постійне місце проживання, якщо не враховувати м. Київ. Основний удар депопуляційних процесів в Україні припадає на індустріальні східні регіони та аграрні центральні області.

Не дивлячись на бебі-бум 2006-2008 рр., населення країни продовжує скорочуватися. З січня 2009 р. населення України скоротилося ще на 127,5 тис. осіб. Згідно даних Держкомстату України, чисельність населення в 2009 р. склала 46 143 700 осіб. Протягом 2009 р. щомісячно населення скорочувалося в середньому на 16 тис. осіб., переносно кажучи, кожного тижня зникало велике село. За останні 5 років українців стало на 1,4 млн. осіб менше, що можна порівняти з населенням такого величезного міста, як Харків.

Підвищенню рівня народжуваності в Україні перешкоджають такі чинники, як низький рівень оплати праці, житлова проблема, надмірне майнове розшарування населення. Впливають на динаміку і структурні характеристики народжуваності також прагнення до вищих стандартів рівня життя, поширювання фемінізму й актуалізація цінностей індивідуальної свободи і незалежності, домінування в життєвих планах молоді стратегій досягнення особистого успіху та збагачення, її велика зацікавленість в цінностях, пов'язаних з освітою і професійною кар'єрою тощо. В цілому ж покладається на самозабезпечення більшості сімей і розраховувати на їх свідомий вибір на користь, принаймні, двох дітей можна не раніше, ніж буде розв'язана ключова проблема значного підвищення оплати праці до рівня, який покриватиме хоча б

найнеобхідніші витрати не тільки на відтворення робочої сили працівника, але й на утримання і виховання його дітей.

Серед причин смертності в Україні традиційно лідирують хвороби системи кровообігу, новоутворення та зовнішні причини (табл. 3).

Таблиця 3

Розподіл померлих за окремими причинами смертності за 2008-2009 рр. [2, 3]

	2008		2009	
	осіб	На 1000000 населення	осіб	На 1000000 населення
Всього померлих	689513	1628,2	643956	1527,7
Внаслідок туберкульозу	9401	22,2	7675	18,2
СНІД	4534	10,7	4744	11,3
Новоутворення	81567	192,6	80837	191,8
Хвороби системи кровообігу	438064	1034,4	419178	994,5
Хвороби нервової системи	6772	16,0	5755	13,7
Зовнішні причини	55855	131,9	44178	104,8

Через фінансову кризу в Україні збільшився рівень захворюваності на туберкульоз, одна з основних причин – стресовий чинник. Найвищі показники захворюваності на туберкульоз спостерігаються в південних областях України – Херсонській, Миколаївській, Запорізькій та Одеській. При загальному зниженні рівня захворюваності інфекційними хворобами (у 1,5 рази), вона ще залишається на високому рівні, а також мають місце спалахи таких інфекцій, як дифтерія, холера, черевний тиф, сальмонельоз, вірусний гепатит А, кір.

Варто зазначити, що в найближчому майбутньому збереженню високих показників смертності в Україні сприятимуть як якісні характеристики, перш за все – зниження доступності та якості медичного обслуговування і лікарських препаратів, так і кількісні – вихід на пенсію все більшого числа людей. Старіння населення приводить до простого причинно-наслідкового зв'язку – чим більше літніх людей, тим вище смертність.

Станом на 01.01.2009 р. середній вік українців склав 40,1 роки, зокрема чоловіків – 37,3 роки, жінок – 42,5 роки. «Наймолодшою» областю України стала Закарпатська, де середній вік населення – 36,2 роки. Найбільший середній вік населення зафіксовано в Чернігівській області – 42,7 роки. В цілому за 1992-2009 рр. практично не змінилася питома вага населення у вікових групах 15-24 і 45-64 років, у віковій групі 0-14 років чисельність населення скоротилася на 40,9%, а у віковій групі 65 і старше – збільшилася на 12,4%.

Процес старіння населення України також загрожує життєздатності національної пенсійної системи. За даними за 2008 р. на 15,2 млн. платників внесків на пенсійне страхування припадало 13,8 млн. пенсіонерів. Таким чином, сьогодні на 10 працюючих українців припадає 9 пенсіонерів. Очікується, що вже до 2015 р. кількість пенсіонерів порівняється за чисельністю з кількістю працюючого населення країни.

Особливостями української демографічної кризи є високий рівень захворюваності, чоловіча смертність, що втричі перевершує жіночу, і підвищений показник дитячої смертності. Згідно з підрахунками співробітників Інституту демографії і соціальних досліджень при збереженні існуючих тенденцій до 2050 р. чисельність українців складе 37,3 млн. осіб. Додатковим чинником, який діє у бік зниження народжуваності, останніми роками, є наростаюча в Україні епідемія ВІЛ/СНІДу, оскільки вона вражає в основному молодих. По-перше, померлі від СНІДу, які могли бути потенційними батьками, не стануть ними; по-друге, народжуваність у ВІЛ-інфікованих жінок значно нижче, ніж у неінфікованих. Як показав прогноз, втрати тих, що не народяться внаслідок епідемії до 2016 р. можуть скласти до 200 тис. осіб [1].

Ситуація з міграцією в Україні більш позитивна, ніж з народжуваністю і смертністю. У перші роки української незалежності в країні мало місце позитивне міграційне сальдо. Пов'язано це було з тим, що багато вихідців з України поверталися на свою історичну батьківщину з різних республік колишнього Союзу, що часто відбувалося вимушено, через політичну або міжнародну нестабільність і конфлікти. Наприклад, у 1992 р. міграційний приріст населення склав майже 300 тис. осіб.

З 1994 по 2004 рр. в Україні спостерігалася негативне міграційне сальдо – на постійне місце проживання в інші країни виїздило більше людей, ніж приїздило жити в нашу країну. Причому в 1994-2001 рр. кількість тих, хто виїздив, стабільно перевищувала кількість тих, хто приїздив на 100-150 тис. осіб на рік. Проте вже з 2005 р. відбувається злам цього тренда та іммігрантів стає більше, ніж емігрантів, хоча і на дуже невелику величину. Так, в 2006-2008 рр. до України щорічно приїздило на 14-17 тис. осіб більше, ніж покидало її. У масштабах країни це практично непомітна цифра і на сьогодні поки немає передумов для її істотного збільшення в найближчій перспективі. Що стосується міграційних процесів у 2009 р., то в цілому по Україні спостерігається збільшення тих, хто прибув до країни, особливо в Одеську область, м. Київ та Автономну Республіку Крим. Від'ємне сальдо зовнішньої міграції характерно для Луганської, Закарпатської, Рівненської та Львівської областей. У межах України (внутрішня міграція) в більшості областей (7) спостерігається від'ємне сальдо.

Однак офіційні дані не враховують нелегальну трудову міграцію, тобто іноземних громадян, що приїхали до України жити і працювати, але не зареєструвалися у відповідних державних органах. Варто зазначити, що таких громадян насправді не так вже й багато, що пояснюється досить просто – в Україні відносно невелика кількість робочих місць, тут навіть в роки економічного зростання брак робочих рук не був таким гострим, як це було в Європі або Росії. Більш того, Україна традиційно, як в 90-і, так і в 2000-і рр. була великим експортером робочої сили якраз в ці країни. Усереднені дані дозволяють говорити про 4-5 млн. наших співвітчизників, з яких близько 3 млн. не мають легального статусу. Приблизно 1,5 млн. українців працюють сьогодні в країнах ЄС і ще близько 2 млн. в Росії.

Таким чином, на основі проведеного дослідження можна зробити висновок, що для покращення демографічної ситуації в Україні слід розвивати наступні пріоритетні напрями:

- зміцнення здоров'я дітей і підлітків за рахунок удосконалення заходів, спрямованих на боротьбу з курінням, алкоголізмом і наркоманією, а також шляхом розвитку фізичної культури і спорту, організації дозвілля;
- поліпшення здоров'я населення працездатного віку за рахунок профілактики травматизму, раннього виявлення і адекватного лікування хвороб системи кровообігу та інших хвороб;
- збереження здоров'я літніх людей, для яких найбільш актуальне попередження серцево-судинних захворювань;
- розробити і затвердити нові нормативні та нормативно-методичні документи, що забезпечують удосконалення системи виплат державних допомог громадянам, що мають дітей, при цьому розміри допомог, податкові відрахування повинні диференціюватися з урахуванням матеріального стану сім'ї;
- використовувати дієвий механізм пільгового кредитування при покращенні житлових умов сімей, що мають дітей;
- вести облік сімей, що опинилися у складній життєвій ситуації;
- удосконалювати податкову політику на користь сімей з дітьми.

Література

1. Прохоров Л.В. Семья и рождаемость в Украине [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.polit.ru/research/2007/05/03/demoscope> 285.
2. Україна в 2005-2009 рр.: стратегічні оцінки суспільно-політичного та соціально-економічного розвитку / [за заг. ред. Ю.Г. Рубана] – К.: НІСД, 2009. – 655 с.
3. Державний комітет статистики [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>.

Надійшла 14.03.2010

УДК 331.108:005.334

О. В. САРДАК

Донецький національний університет економіки і торгівлі імені Михайла Туган-Барановського

СПЕЦИФІКА КАДРОВИХ ЗАХОДІВ В ПРОЦЕСІ УПРАВЛІННЯ КРИЗОЮ НА ПІДПРИЄМСТВАХ

В статті визначено проблеми в сфері управління персоналом в умовах кризи. Запропоновано кадрові заходи на різних стадіях процесу управління кризою. Сформульовано основні цілі та принципи антикризового управління персоналом в умовах ринкової економіки.

In article problems in sphere of management by the personnel in the conditions of crisis are revealed. Personnel actions at various stages of process managerial by crisis are offered. Main objectives and principles of anti-recessionary management by the personnel in the conditions of market economy are formulated.

Ключові слова: персонал, управління персоналом, антикризове управління, управління кризою, кадрові заходи, принципи антикризового управління персоналом.

В сучасних умовах функціонування підприємств, пов'язаних з існуванням кризових тенденцій в економіці, виникає об'єктивна необхідність у переосмисленні ролі і значення персоналу в системі управління підприємствами. Це, в свою чергу, обумовлює потребу у розробці нових підходів, форм, методів та інструментів управління персоналом в умовах кризи.

Етап кризи притаманний будь-якій системі, у тому числі і підприємству. Але проблема полягає у неготовності багатьох вітчизняних підприємств до її виникнення, роботи у кризових умовах, подолання кризи, встановлення вірних пріоритетів в управлінні, тощо [1]. До того ж, недостатньо уваги приділяється розробці і впровадженню антикризових заходів в управлінні підприємством в цілому, та в системі управління персоналом, зокрема.

Питання, що пов'язані з висвітленням особливостей антикризового управління та його зв'язку із